

Kielenhuollon sotahistoriaa

Taru Kolehmainen: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa.* Suomi 204. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014. 439 s. ISBN 978-952-222-539-9.

”Jokaisessa meissä asuu pieni kielenhuoltaja”, laushti taannoinen Kielitoimiston johtaja Pirjo Hiidenmaa kielentutkijoiden seminaarissa vuosituhannen alussa. Joku tutkijoista totesi, että totta, häntä ärsyttää se tai tuo kielenkäyttö, vaikka hän yleensä tarkasteleekin kieltä viileän ammattimaisesti. Kommentissa kaikui yleinen käsitys kielenhuoltajan tehtävistä: kyse on ”väärin” kielivalintojen karsimisesta ja ”oikeiden” istuttamisesta tilalle. Hiidenmaa kuitenkin vastasi tarkoittaneensa sitä, ettei nyky-yhteiskunnassa ole montaa toimenkuvaa, jossa ei toimittaisi kielellä, tuotettaisi tekstejä, kommentoitaisi niitä, pohdittaisi kielellisiä ratkaisuja – siis huollettaisi kieltä. Että Kotuksen kielenhuoltajat voivat vain tukea tätä arkipäivän kielyötä ja suomen kielen säilymistä kaiken yhteiskuntaelämän kielenä (ks. Hiidenmaa 2003; myös *Suomen kielen tulevaisuus* 2009).

Nykyisin Salli Kankaanpään luotsaama Kielitoimisto kulkee Hiidenmaan viitoittamaa tietä, jolle oli toki hiljakkseen lähdetty jo kielyyhteisön ääntä herkillä korvalla kuunnelleen Matti Sadeniemen ja virkakielen ongelmiin havahduneen Esko Koivusalon johtajuuksien aikoina. Nykykielenhuolto ei esimerkiksi Kielitoimiston tiedotuslehdessä *Kielikellossa* näyttäydy enää niinkään normittajana kuin kieltä suurelle yleisölle sanakirjoin, tutkimuksin ja oppain taustoitavana, kielyyhteisön kanssa keskusteltavana, instituutioiden viestintää konsultoitavana, kokonaisuun teksteihin ja kielenkäytön tilanteisiin paneutuvana asiantuntijatahona.

Se, miten tähän kielenhuollon nykyiseen valtavirtaan on tultu, on rajattu nyt

arvioitavana olevasta Taru Kolehmaisesta teoksesta *Kielenhuollon juurilla: suomen kielen ohjailun historiaa* miltei kokonaan pois. Tarkkaan ottaen teoksen otsikoksi sopsisikin ”Oikeakielisyyden juurilla”: se keskittyy siihen vaiheeseen, jolloin suomen kirjakieltä rakennettiin kielenpiirre kielenpiirteeltä svetisismejä peraten ja murteista ammennettuja variantteja kilpailuttaen. Tällainen joko tai -henkinen, kielelliseen omavaraisuuteen ja yhtenäisyyteen pyrkivä kielenohjailu on tyypillistä nuorille kansakunnille, jotka luovat kirjakielensä avulla mahdollisimman selkeää kansallisidentiteettiä. Keskittymällä tuon vaiheen kuvailuun Kolehmainen antaa tilaisuuden ymmärtää paitsi vanhoja oikeakielisyyksiä myös sitä, mikä kielenhuollossa edelleen niin monia kuohuttaa. Kolehmaisesta teosta näet kuvailee värikkäästi, millaista sotimista suomen kirjakielen normittaminen on ajoittain ollut. Vaikka asiantuntijoiden normitteluun melksket ovat jo vaimenneet, kielestä kiinnostunut kansa taistelee esikuviaan seuraten vieläkin, kuten nähtiin viimeksi vuonna 2014, kun kielilautakunta päästi kirjakieleen *alkaa tekemään* -rekktion.

Kirjan tavoitteet ja rakenne

Kolehmaisesta teoksen alaotsikko *Suomen kielen ohjailun historiaa* on partitiivissa, ja esipuheessa (s. 8) tekijä ilmoittaa vaatimattomasti, että teos on ”eräänlainen kielenhuollon historia”. Sen erityisenä mielenkiinnon kohteena ovat nykyistä kielilautakuntaa edeltävien kollektiivisten kielenohjailuelinten vuosien 1928–1947 kokouspöytäkirjat, joita ei ole aiemmin tutkittu. Teoksessa selostetaan kuitenkin paljon myös mainittua ajanjaksoa aiempaa ja myöhempää kielenohjailua. Lähteinä ovat eri aikakausien

ohjailuelinten pöytäkirjat, Kielitoimiston puhelinneuvonnan muistiinpanot, *Virittäjän* kirjoitukset ja Suomi-sarjassa julkaistut SKS:n vuosikertomukset, samoin kuin kielenoppaat, tietosanakirjat sekä lehti- ja yleisönosastokirjoitukset.

Kolehmainen on poiminut aiheita, ”joista on voinut kertoa kiinnostavia tarinoita” (s. 7). Toisaalta hän ihmettelee kielenhuoltoon, ”joidenkin mielestä jopa kuivaan aiheeseen”, liittyneitä voimakkaita intohimoja (s. 10). Nämä intohimot hän kuitenkin tuo näyttämölle, eli hän lieenee tarkoittanut kirjansa myös *human interest* -kurkistukseksi kielenhuollon kullissien taakse. Koska Kolehmainen poimii teoksensa aiheet ja lähteet pikemmin kokeneen kielenhuoltajan intuitiolla kuin tarkkaan rajattujen tutkimusongelmien perusteella, hänen teoksensa ei ole tieteellinen tutkimus vaan kollaasi: välähdyksiä kirjakieltämme muovanneista suuntauksista, päätöksistä ja kiistoista – ja ihmisistä toiminnan takana. Siksikö tekijä kutsuu kirjan lukuja siellä täällä (mm. s. 97 ja s. 332) artikkeleiksi?

Ensimmäisessä luvussa selostetaan kielenohjailun yleistä teoreettista taustaa ja suuntauksia, erityisesti oikeakielisyyssajattelun kehittymistä kielenhuolto-ajatteluksi. Toisessa luvussa kuvataan lyhyesti kirjakielimme kehittymistä 1500-luvulta 1900-luvun alkukymmenille, kolmannessa taas kielenohjailuelinten, toimintamuotojen ja oppaiden historiaa. Neljännessä luvussa teoksen alussa esiteltyjä suuntauksia sitten havainnollistetaan parin tapausesimerkin kautta, keskittyen päätösprosessiin sekä sitä ohjanneeseen puhdaskielisyyteen eli purismiin ja tämän kansainvälisiin taustoihin. Neljännen luvun esimerkkien käsittely ei juuri eroa viidennestä, kirjan pisimmästä luvusta, jossa käydään läpi ohjeiden historiaa tapauksittain. Tapausten valinnan kriteeriksi Kolehmainen ilmoittaa vain pyrkimyksensä kuvata monipuolisesti sekä oikeinkirjoituksen että muoto- ja lause-

opin normien kehitystä (s. 9). Viimeinen luku palaa ensimmäisen luvun teoreettiseen taustoitukseen: se on lyhyt yhteenveto neljännessä ja viidennessä luvussa käsiteltyjä normeja ohjanneista periaatteista. Tämä kuudes luku alkaa yllättävästi ikään kuin edeltäviä lukuja koskevilla lukuohjeilla. Kirjan lopussa on vielä 70 sivua liitteitä kielivaliokunnan vaikuttajista, kielivaliokuntien ja kielilautakunnan päätöksistä sekä henkilö- ja asiasanahakemistot. Sivuja kertyy lähes 440.

Kielenhuollon juurilla on siis melkoinen lukupaketti. Luin sen sivu sivulta ja hämmennyin alkuun siitä, että samat asiat – usein samasta näkökulmasta ja lähes samoin sanoin – toistuvat. Esimerkiksi ensimmäisessä luvussa käsitelty oikeakielisyyssajattelun korvautuminen kielenhuolto-ajattelulla tulee uudelleen vastaan luvussa 3.3 ”Oikeakielisyydestä kielenhuoltoon”. Yleensä samojen tietojen toistuminen tekstissä oirehtii sitä, ettei jäsenitys ole loppuun asti mietitty tai että tekstin kokoava ajatus puuttuu. Kolehmaisen kirjan sirpaleisuuden voi ottaa myös lukuohjeena: käytä hakemistoja, sukkeltele aineistoon, kokoa kokonaisuuksia itse. Näin tekijä neuvookin tekemään *Kielikellon* haastattelussa (Eronen 2014: 31), ja teoksesta on nyttemmin saatavilla verkkoversio, jossa tällainen lukutapa on luonteva (<http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk41>). Tosin painetun version vertailevaa selailua vaikeuttaa se, ettei teoksen tiuhia alaotsikoita ole numeroitu otsikkohierarkiaan eivätkä ne näy sisällysluettelossa.

Ehkä Kolehmaisen teos edustaa kehkeytymässä olevaa uutta tekstilajia, ”kielenhuoltokirjaa” – sellaisen esitystapa näyttää olevan kollaasimainen. Kolehmaisen teos nimittäin ilmestyi samana vuonna (2014) kuin *Helsingin Sanomien* kieltä editoivan toimittajan Ville Eloorannan *125 myyttiä suomen kielestä*, joka koostuu enimmillään sivun mittaisista, numeroiduista jutuista.

Itse hahmotan Kolehmaisena teoksen johtoajatukseksi oikeakielisyyden dokumenttien esiluennan. Maallikolle teoksen arvo on silloin siinä, että hänelle valaistanaan kielenhuollon ideologista taustaa: monet kirjakielen normit, jotka kenties nyt tuntuvat ainoilta oikeilta, ovatkin keskustelun tai kiistelun tuloksina suhteellisia. Oivallus voisi lisätä kielellistä suvaitsevaisuutta ja hillitä oikeakielisyyden närkästyä. Jonkin omaa kielitajua vastaan hannaavan normin toimimattomuus (esimerkiksi *-o(i)tta*-verbien oikeinkirjoitus, luku 5.3) taas voi selittyä normittajien aikoinaan tekemästä onnettomasta kompromissista. Normien suhteellisyydestä muistuttaa myös Kolehmaisena kertaus kielen eritasoista normeista (s. 19–24) ja normien muuttumisesta (341–347). Tutkijoillekin teoksella on annettavaa. Esimerkiksi kielenohjailuelinten pöytäkirjat voisivat kiinnostaa aineistona myös kirjakielen historian tutkijoita. Joku kansanlingvisti taas voisi löytää pöytäkirjoista evidenssiä kirjakieleen vaikuttaneiden murteiden varhaisista imagoista (vrt. esim. Mielikäinen & Palander 2014). Kolehmainen kaivaa aineistoista esiin uuttakin tietoa, kuten sen, ettei idea murteiden, vanhan kirjasuomen ja nykykielen sanakirjojen laatimisesta ole alkuaan Setälän vaan SKS:n sihteerin (v:sta 1870) F. W. Rothstenin (ks. s. 71).

Kielimiehistö

Kolehmainen toteaa (s. 275–276), että vasta vuonna 1981 kielilautakuntaan kutsuttiin ensimmäinen naisjäsen, Päivi Rintala. Oikeakielisyyden alkuhistorian tekivät miehet: erityisesti Knut Cannelin (1860–1938), E. N. Setälä (1864–1935), E. A. Tunkelo (1870–1953), Martti Airila (1878–1953), Lauri Kettunen (1885–1963), E. A. Saarimaa (1888–1966), Martti Rapola (1891–1972), Hannes Teppo (1898–1953), Lauri Hakulinen (1899–1985), Aarni Penttilä (1899–1971) ja Matti Sadeniemi (1910–1989).

Kuten luettelosta huomataan, monet varhaiset kielenohjailijat ovat tunnettuja muistakin ansioistaan, kuka yhteiskunnallisena ja (tiede)poliittisena vaikuttajana (Setälä), kuka sanakirjan, (Cannelin, Airila, Sadeniemi) tai kieliopin (Setälä, Penttilä) tekijänä, kuka vanhan kirjasuomen (Rapola), murteiden ja lähisuku-kielten (Kettunen) tai semantiikan (Hakulinen) tutkijana. Mukana on myös *Virittäjän* toimituskunnan pitkäaikaisia jäseniä (Tunkelo, Hakulinen, Saarimaa) ja äidinkielenopetuksen pioneeri (Saarimaa). Kolehmaisena teos tarjoaa nyt täydentävää tietoa näiden kansallisidentiteettiimme niin monin tavoin vaikuttaneiden miesten toiminnasta.

Kolehmainen piirtää kuvat kielimiesten näkemyksistä antamalla aineiston puhua: kirja etenee sitaatein ja referaatein kielimiesten puheenvuoroista. Ne on jäsennetty tapauksittain, ei sen mukaan, millaista kielenhuollon periaatetta kukaan perustelu tai ratkaisu noudattaa. Otiskot ovat siis muotoa ”*Valkoinen hevonen – miksei valkoinen hevonen?*” eivätkä esimerkiksi muotoa ”*Aitouteen/vakiintuneisuuteen vetoavia päätöksiä*”, jollaiset eksplisiittisesti kytkisivät kielimiesten keskustelut ja päätökset teoksen teoriaosaan. Analyysi ja synteesi jäävät jatkotutkimuksen tehtäväksi, sillä tekijä tuntuu karttelevan luokitteluja. Toki hän lausuu siellä täällä mielipiteensä päätöksistä. Esimerkiksi kun historiallisten tapahtumien nimet (mm. *talvisota*) kirjoitetaan nykyohjein pienellä, ne ovat Kolehmaisena mielestä ”yleisessä kielitajussa – – vahvasti erisnimiä” (s. 89 alaviite), ja luvussa 4.2 selostettu keskustelu kielen nimien erikseen tai yhteen kirjoittamisesta (*suomen kieli* vai *suomenkieli*) päättyy Kolehmaisena kannanottoon (s. 175), että nykyistä normia olisi syytä vielä tarkentaa.

Kolehmaisena omia painotuksia voi havaita helpoimmin siinä, mitä hän on dokumenteistaan referoitavaksi valinnut. Häntä on ehkä äidillisesti hymyilyttänyt

se, etteivät kielimiehet näy lainkaan tiedostaneen positionsa miehisyyttä, joten hän on poiminut sen esiin heidän sananvalinnoistaan. Esimerkiksi *-o(i)tta*-verbien kirjoitusasun *i:ttömyyttä* puolustessaan Volmari Kilpinen oli perustellut *i:ttömän* tavan olevan ”virkeämpi ja *miehuullisempi*” (Kolehmainen s. 202) ja kiisteltäessä *hapankerma*-sanalan alkusosan taitutuksesta E. A. Tunkelo oli vaatinut päätyämään ratkaisuun, jota voi ”*miehuullisesti* ajaa” (s. 162). Naiseudessa taas on kai nähty jotain vähemmän uljasta: kun kirjainten *l, m, n, r, s* nimet oli suositeltu lausuttaviksi *ä:llisinä* eikä *e:llisinä*, syntyi kielisota, jossa *ä:llistä* ääntämystä pilkattiin ”*ämmämäiseksi*” (s. 214–225).

Useimmiten Kolehmainen ottaa kielimiesten puheenvuoroihin etäisyyttä kontekstuaalisuomalla niitä kielikuvin. Monet keskustelut on nimetty jo otsikkotasolla ei vain ”kiistaksi” vaan myös ”yhteenotoksi” tai jopa ”sodaksi” (esim. s. 216 *Vuoden 1960 kielisota: ”emmä” vai ”ämmä”?* ja s. 236 *Hattukirjainkampanjasta ”hattupääsota”*). Keskusteluja referoidaan usein muutenkin sota-metaforin: esimerkiksi s. 220–221 Kettusen kuvataan olevan ”täydessä iskussa”, keskustelun ”rintamat järjestäytyvät – – kahteen leiriin”, ”Kielitoimiston ’päämajassa’ ollaan pitkään tarkkailuasemissa” (s. 220–221). Kuvat kielimiesten luonteista ja toimintatavoista piirtyvät myös heitä luonnehtivin adjektiivein ja johtoilmauksen viestimisverbein. Siinä missä yksi on ”poleeminen” ja ”tykittää”, toinen on ”mallillinen” ja ”huomauttaa kriittisesti”. – Olisipa SKS kustantanut teokseen edes joistakin kielimiehistä myös valokuvan! Ja miten paljon enemmän ajankuvaa avaisi, jos Kari Suomalaisen pilapiirros ”emmä” vai ”ämmä” -kiistasta saisi puhua puolestaan eikä jäisi vain maininnan varaan (s. 223).

Yhtenäisyys ja purismi

Oikeakielisyysajattelussa kirjakielestä tehtiin yhtenäistä ja puhdasta. Koleh-

maisen teosta hallitsevatkin vaihtoehtokysymykset: onko oikein esimerkiksi *sh* vai *š*, *Viro* vai *Eesti*, *alkaa tehdä* vai *alkaa tekemään*? Joko tai -henkisesti vieraslähtöisiä kielenpiirteitä korvattiin oma-peräisillä, ja jos jokin murrevariantti oli päässyt voitolle, muiden murteiden variantit karsittiin. Toimintalinja synnytti omavaraisuuden myötä kielellistä demokratiaa, mutta myös kiistan toisensa perään ja herkimpiä kirjakielen viljelijöitä alati kalvavan kielivirhepelon.

Oikeastaan purismi ja variaation kaih-taminen kielenhuollon alkutaipaleella hämmästyttää, kun muistaa, kuinka moni varhaisista kielenhuoltajista oli syvästi perehtynyt kielihistoriaan ja sitä kautta kielen jatkuvaan muutokseen, kielen keskinäiseen vuorovaikutukseen sekä murteisiin. Ehkä taustalla vaikutti ”harha menneisyyden puhtaasta kielestä” (Karvonen 1993), jolla konstruointiin Suomelle yhtenäistä, omaperäistä kielellistä menneisyyttä. Kun päämääränä oli valtiollinen itsenäisyys, ohitettiin tosiasia, että Suomi 1800-luvullakin oli monikielinen ja -murteinen.

Kielentutkimuksen kehitys on sittemmin johtanut kielisotakirveiden takomiseen uusiksi työkaluiksi, joilla voi ymmärtää kielenkäytön sosiaalisuutta ja monitasoisuutta. Näillä työkaluilla autetaan vaikkapa virastoa parempaan vuorovaikutukseen taikka poliisia jäljittämään huijaustekstin tekijää (Tiililä 2014). Eikä variaatio enää ole ongelma vaan kiistämätön tosiasia, myös yleiskielen normeissa. Tämä näkyy uusimmassa Kielitoimiston oppaassa, jossa ei automaattisesti suositella vaihtoehtoisista normeista vain yhtä vaan opastetaan, mikä normi käy mihinkin yhteyteen (Korhonen & Maamies (toim.) 2015). Ja kun kansa taistelee *alkaa tekemään* -rektion hyväksymisen puolesta tai sitä vastaan, valistunut kielenhuoltaja ei välttämättä tuhahda väheksyvästi vaan ymmärtää myös kielenkäyttäjien kieleen liittämiä tunteita ja arvoja (ks. esim. Kor-

honen & Lappalainen 2013; vrt. Haakana & Mäntynen 2002).

Villejä lupiineja

Luin Kolehmaisesta teoksen kesällä 2015. Kuten niin monena viime kesänä, julkisuudessa kiisteltiin niin sanottujen vieraslajien oikeudesta juurtua Suomeen. Sitten perussuomalainen kansanedustaja kutsui blogissaan Suomen nykyistä monikulttuurisuutta ”painajaiseksi, josta hän haluaisi herätä”. Seurasi mielenosoituksia monikulttuurisuuden puolesta, seurasi väkivaltaiseksi yltynyt mellakka monikulttuurisuutta vastaan. Näyttää siis siltä, että unelma suomalaisesta ”alkuperäisyydestä” elää edelleen ja aiheuttaa yhteenottoja – vaan eipä enää virallisessa kielenhuollossa. Ojennan Taru Kolehmaiselle kimpun villejä lupiineja kiitokseksi siitä, että hänen *magnum opuksensa*, hänen kielenhuoltajan pitkän uransa loppunousu, näyttää joko tai -ajattelun sotaisat seuraukset.

TOINI RAHTU
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Lähteet

ELORANTA, VILLE 2014: *125 myyttiä suomen kielestä*. Helsinki: HS-kirjat.

ERONEN, RIITTA 2014: Seikkailuja kielenhuollon historiaan. – *Kielikello* 3/2014 s. 30–31.

HAAKANA, MARKKU – MÄNTYNEN, ANNE 2002: Rakas ärsyttävä äidinkieli. Kielestä kysyminen ja tunteet radion kieliohjelmissa. – Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen & Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.), *Äidinkielen merkitykset* s. 287–311. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

HIIDENMAA, PIRJO 2003: *Suomen kieli – who cares?* Helsinki: Otava.

KARVONEN [HIIDENMAA], PIRJO 1993: Unelma paremmasta eilisestä. Harha menneisyyden puhtaasta kielestä. – *Virittäjä* 97 s. 88–96.

KORHONEN, RIITTA – LAPPALAINEN HANNA 2013: Kieli muuttuu – rikkautta vai rappiota? – *Kielikello* 4/2013 s. 7–12.

KORHONEN, RIITTA – MAAMIES, SARI (toim.) 2015: *Kielitoimiston kielioppiopas*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.

MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toimintaohjelma 2009. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

TIILILÄ, ULLA 2014: Verbaaliset sormenjäljet – kielen tutkimus huijausten ja rikosten tutkinnassa. – *Kielikello* 4/2014 s. 14–17.

Miksi kirjoja käännetään uudelleen? Uudelleenkääntäminen osana kirjallisuusinstituutiota

Kaisa Koskinen & Outi Paloposki: *Sata kirjaa, tuhat suomennosta. Kaunokirjallisuuden uudelleenkääntäminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1410. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2013. 290 s. ISBN 978-952-222-624-2.

Miksi joitakin kirjoja käännetään jopa useaan kertaan uudelleen, kun monia teoksia erityisesti englantilaisen kielen alueen ulkopuolelta jää kokonaan käännettämättä? Mitä on käännetty uudelleen ja miksi? Kuka on kääntänyt ja koska? Uu-